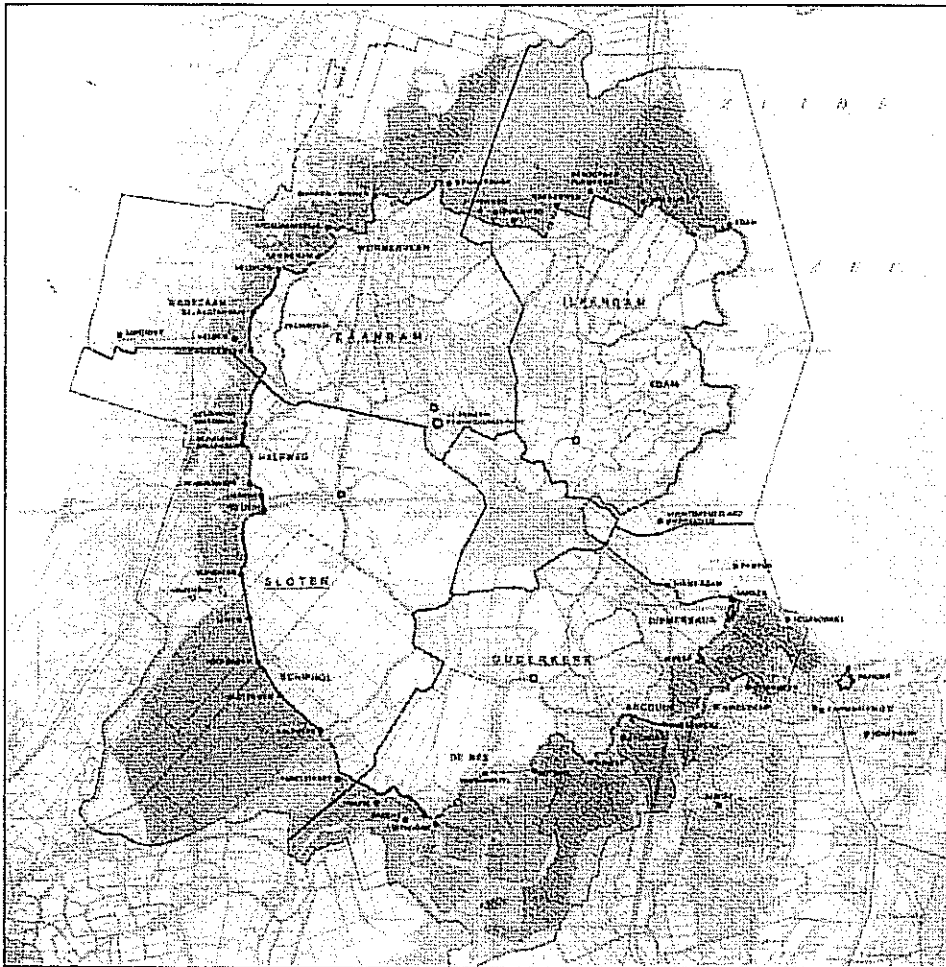

Stelling van **A**msterdam
Positie bij **S**paarndam

Gemeenten:

- Velsen (11)
- Haarlem (12)

(Ongewijzigde herdruk, 1998)

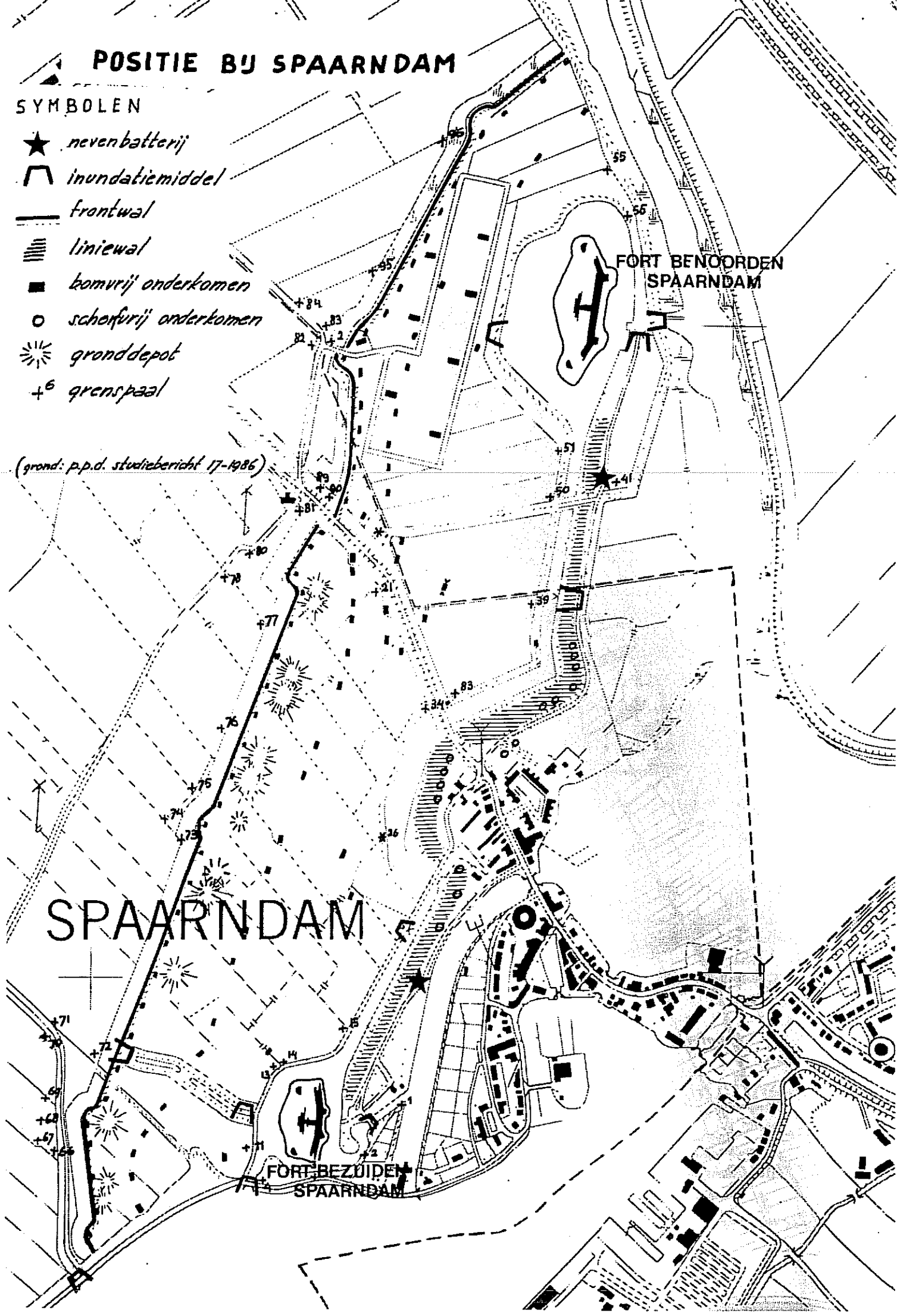

POSITIE BIJ SPAARNDAM

SYMBOLEN

- ★ *nevenbatterij*
- ▭ *inundatiemiddel*
- *frontwal*
- ≡ *liniewal*
- *komvrij onderkomen*
- *scherfvrij onderkomen*
- ☼ *gronddepot*
- +^s *grenspaal*

(grond: p.p.d. studiebericht 17-1986)

FORT BENOORDEN
SPAARNDAM

SPAARNDAM

FORT BEZUIDEN
SPAARNDAM

Voorwoord bij de ongewijzigde herdruk

In de periode 1990-1992 werd de Stelling van Amsterdam geplaatst op de provinciale monumentenlijst van Noord-Holland. daartoe waren volgens een gelijkvormige opzet uitgebreide monumentenbeschrijvingen vervaardigd van de in het veld herkenbare objecten. De beschrijvingen hadden en hebben het doel van het monument opzet, materiaal, constructie, karakteristieke onderdelen en details vast te leggen in tekst en beeld. Het gaat dus zeker niet om een uitputtend historisch onderzoek, maar om een bestandsopname van de aangetroffen situatie. Archiefgegevens werden gebruikt waar dit voor een begrip van de aanwezige objecten onontbeerlijk was.

In december 1996 plaatste de UNESCO de Stelling van Amsterdam op de Lijst van Werelderfgoed (World Heritage List) als tweede Nederlandse object. Sindsdien is het enthousiasme voor het monument zeer toegenomen.

Reeds enige tijd waren de monumentenregisters niet meer verkrijgbaar. Regelmatige vraag om informatie heeft ons tot een nieuwe oplage doen besluiten. Inmiddels is over de Stelling veel meer bekend. De registers zouden op een aantal punten aangevuld en verbeterd kunnen worden. Ook kunnen bijvoorbeeld de eigendomsgegevens inmiddels veranderd zijn. Omdat een brede historische publicatie in voorbereiding is en om op korte termijn in een behoefte te kunnen voorzien, is hier echter gekozen voor een ongewijzigde herdruk van de oorspronkelijke vijf registers.

Positie bij Spaarndam

Dit eerste deel omvat het gedeelte van de hoofdverdedigingslijn ten westen van Spaarndam, ofwel de Positie bij Spaarndam. Vanwege de omvang en samenhang is ervoor gekozen dit gebied in een apart deel onder te brengen.

Bureau Monumenten & Archeologie
Haarlem, oktober 1998

POSITIE BIJ SPAARNDAM * CONCEPT-REGISTER

INHOUD

pag.

Positie bij Spaarndam - Algemene beschrijving

7

(objectnr.)

→	11.02	- Fort benoorden Spaarndam	14
→	11.03	- Drie inlaatduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam	28
grenspalen →	11.04/12.01	- Liniewal bewesten Spaarndam	34
	11.05/12.02	- Inlaatduiker in de Gruiterspolder te Spaarndam	48
→	11.06/12.10	- Voorstelling bij Spaarndam	51
→	11.07/12.11	- Drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam	62
	12.03	- Opzichterswoning bij Spaarndam	66
	12.04	- Stenen beer bij Spaarndam	69
	12.05	- Inlaatduiker in de Oude Sparndammerpolder	72
	12.06	- Nevenbatterij bij Spaarndam-Zuid	76
	12.07	- Fort bezuiden Spaarndam	80
	12.08	- Damsluis en toevoerkanaal bij het Boezemkanaal van het stoomgemaal te Spaarndam	96
	12.09	- Damsluis in het kanaal naar de (gedempte) Kleine Sluis nabij het Spaarne	99
	12.12	- Inundatiekanaal door de Voorstelling bij Spaarndam	103
	12.13	- Damsluis aan de Heksloot nabij het Spaarne	107

Provincie: Noord-Holland
Gemeenten: Velsen en Haarlem

Stelling van Amsterdam
Positie bij Spaarndam
Objectnrs: 11.02 t/m 12.13

PLAATSELIJKE AANDUIDING

Noordelijk en zuidelijk van de Slaperdijk nabij Spaarndam, in de Velsbroek-, Gruiters- en Oude Spaarndammerpolder

KADASTRALE AANDUIDING

Kad. gem.: Velsen
Sectie : E
Nummers : 375, 376, 1071, 1075, 1077, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305.

Kad. gem.: Haarlem II
Sectie : U
Nummers : 101, 103, 104, 105, 117, 120, 126, 129, 133, 173, 174, 178, 179, 180, 663, 665, 667, 715, 804, 859, 860, 862, 863, 921, 924, 1152, 1232, 1234, 1236, 1238, 1240, 1242, 1244, 1246, 1248, 1250, 1252, 1417, 1421, 1422, 1585, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1592, 1593, 1694.

Kad. gem.: Schoten
Sectie : A
Nummers : 178, 356, 358, 360, 736, 2270.

POSITIE BIJ SPAARNDAM - ALGEMENE BESCHRIJVING

De Positie bij Spaarndam maakt onderdeel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingsbouw rond de hoofdstad, die tevens gold als Nationaal Reduit en werd aangelegd tussen 1880 en 1918 door het Departement van Oorlog.

Naar militaire bevelstructuur behoorde de positie tot sector Sloten, groep Halfweg, vak Spaarndam.

In de Instructie voor Stellingcommandanten ... (vastgesteld bij K.B. 9 januari 1901, Stb. 1901-23) wordt de Positie bij Spaarndam beschreven als bestaande uit:

- a. het Fort benoorden Spaarndam;
- b. de wal bewesten Spaarndam;
- c. het Fort bezuiden Spaarndam.

Daarbij bleven de uitgebreide waterstaatkundige aanpassingen van deze locatie, die volgens een afzonderlijke bevelvoering beheerst werden, achterwege, en was nog geen sprake van de uitbreidingen welke tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog werden aangebracht.

Het westelijk front van de stelling grensde vrijwel aan de hoger

gelegen geestgronden achter de duinen van de Noordzeekust. De mogelijkheid tot het stellen van inundaties op het voorterrein waren hier dus zeer gering - het maakte de zwakste schakel in de stelling uit, die in de eerste plaats haar weerbaarheid aan de waterbarrière zou ontleenen. Om dit front voldoende te kunnen verdedigen legde men een extra zware reeks werken aan in de vorm van wallen, forten en geschutopstelplaatsen. De voorzieningen concentreerden zich vooral rond het kwetsbare punt ter hoogte van het dorp Spaarndam, centraal gelegen in deze smalle inundatielinie en van waterstaatkundige betekenis. De werken aldaar vatte men samen tot één samenhangend geheel onder de naam Positie bij Spaarndam.

Al ruim voordat in de tachtiger jaren van de 19de eeuw de positie verrees, was het strategische belang van de plek onderkend, vanwege de sluizen die het Spaarne naar het IJ keerden en later naar de boezem van het Noordzeekanaal. Bovendien vormden onder andere de Slaperdijk en Velserdijk belangrijke, hooggelegen accessen tot Amsterdam. Als directe voorloper van de Stelling van Amsterdam ontwierp generaal-majoor (later luitenant-generaal) C.R.T Baron Krayenhoff in de functie van Inspecteur-generaal der Verenigde Wapens van Artillerie en Genie voor het napoleontisch gezag een reeks samenhangende en permanente posten rond Amsterdam, onderverdeeld in vier fronten. Deze posten bestonden uit verdedigbare aardwerken die, hoewel over een kleinere cirkel uitgestrekt, op enkele locaties met de werken in de latere stelling samen zouden vallen. De posten van Krayenhoff werden grotendeels in de jaren 1807-1810 gerealiseerd. Eén van de plekken waar verdedigingsposten kwamen, betrof de omgeving rond Spaarndam. Aan het jaagpad in de Spaarndammerpolder richtte Krayenhoff Post nr.3 van het westelijk front in. Tegen de Slaperdijk, in de Gruiterspolder kwam Post nr.4 en oostelijk van Spaarndam tenslotte lag bij het Rijnlandshuis Post nr.5. Van deze laatste werd in 1874 de vervallen staat geconstateerd waar opheffing als vestingwerk op volgde. Hier kwam daarna voor de Stelling van Amsterdam een munitiemagazijn. Over de plaatsen van de derde en vierde post werd de Positie bij Spaarndam aangelegd, met om precies te zijn het Fort bezuiden Spaarndam respectievelijk de Liniewal bewesten Spaarndam. Van de werken uit de periode Krayenhoff resteert bij Spaarndam nog de stenen beer aan de Slaperdijk (1809 en aangepast in 1886). Een verdere waterstaatkundige uitbreiding deed in 1844 het belang van Spaarndam nog eens toenemen toen achter (oostelijk van) Post nr.3 het stoomgemaal van de Rijnlandsboezem werd aangelegd.

Min of meer op de plaats van de posten van Krayenhoff projecteerde de genie bij het trekken van de hoofdverdedigingslijn der stelling twee forten, inundatiemiddelen en zware aardwerken. Tussen circa 1880 en 1905 kregen die uitvoering. De mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog luidde een tweede omvangrijke aanleg in, waarbij de positie met een voorstelling werd uitgebreid. Begonnen in 1916 bleven de werken in 1918 onvoltooid achter. Met minimale handelingen werkte men in het jaar daarop alsnog de voorste linie af, zodat de Voorstelling in ieder geval voor de toekomst paraat was. Een laatste aanpassing kreeg de militaire locatie bij Spaarndam tussen 1951

en 1955 toen op de liniewal noordelijk van de Slaperdijk een van de 140 luchtwachttorens werd geplaatst. In 1985 werd deze opgeblazen.

De tegenwoordig nagenoeg complete positie reflecteert ruim honderd jaar uit de geschiedenis van de versterkingsbouw. Het oudste restant vormt de stenen beer vlak voor de voormalige Krayenhoff-post nr.4, die werd aangelegd in de traditie van waterlinies, aarden batterijen en bakstenen militaire onderkomens. Bij de grootste groep objecten, aangelegd voor de Stelling van Amsterdam, ging men uit van ondiepe woonforten met gedetacheerde en verplaatsbare vuurmonden en werd het ongewapend beton in plaats van baksteen als bouwmateriaal voor de fortgebouwen en onderkomens geïntroduceerd. Tenslotte maken de bom- en scherfvrije onderkomens verspreid in de Voorstelling met de toepassing van gewapend beton een aanvang met de laatste periode van Nederlandse permanente verdedigingsbouw.

De Positie bij Spaarndam ligt westelijk van de sluizen en het dorp Spaarndam, in de Velserbroek-, Gruiters- en Oude Spaarndammerpolder en strekt zich uit tussen Zijkanaal B van het Noordzeekanaal(NO) en het Noorder Buiten Spaarne (Z). In de stelling volgt de positie op de Linie door de Zuidwijkermeerpolder (boven het Noordzeekanaal) en naar het zuiden wordt de hoofdverdedigingslijn voortgezet langs de Mooie Nel en Binnen Liede met de Lage Dijk van de Vereenigde Binnenpolder. Het eerstvolgende fort daar is dat bij Penningsveer, waar eveneens sluizen liggen. Langs de frontzijde aan de Lage Dijk werden vanaf eind 1916 enige gewapend betonnen scherfvrije onderkomens aangelegd [objectnr. 13.01].

De accessen die de positie afsloot werden gevormd door de Oostlaan, Westlaan, Velserdijk, Slaperdijk, de (verharde) weg van Haarlem naar Spaarndam en het Spaarne; door de positie lagen de sluizen en het gemaal gedekt. Op geringe afstand achter de positie moet zich, ter plaatse van de verdwenen Krayenhoff-post nr.5 een munitiemagazijn hebben bevonden, namelijk bij het Rijnlandshuis (kruising Spaarndammerdijk-Lage Dijk). Het bomvrije munitiemagazijn dat genoemd staat in de Beschrijving van de Stelling van Amsterdam (ms. 1896) [ARA 3.09.23-67] vormde een identieke vijfde in de reeks magazijnen nabij de Dam en Assendelver Zeedijk [objectnrs. 07.08, 08.09/10/11]. Aan deze kruising ligt thans een achthoekige open geschutbedding gebouwd door de Duitse overheid in de periode 1940-1945.

In stedenbouwkundig opzicht bepaalde de Positie bij Spaarndam mede de aanleg van de Haarlemse wijken Omgeving Dietsveld, Vogelenbuurt en het latere Vondelkwartier. De Vondelweg die de westelijke begrenzing van dit deel Haarlem-Noord uitmaakt, valt samen met de derde Verboden Kring (1000 m) buiten de hoofdverdedigingslijn. Het tussenliggende terrein bleef tot op heden onbebouwd. De woningen die in de drooggelegde kolk achter de Kleine Sluis zijn maar tot op geringe hoogte uit baksteen opgetrokken met daarboven een opbouw in hout, dit eveneens in verband met de Kringenwet. De Kleine (Haarlemmer) Sluis dateert in huidige vorm uit 1541. In 1898 werd deze buiten gebruik gesteld en kort daarop gedempt.

Ten noorden van de positie ligt aan de Velserbroek polder, uitmalend op Zijkanaal B van het Noordzeekanaal het gemaal

Velserbroek met militaire inundatiesluis uit 1914. Deze werd in juni 1989 op de provinciale monumentenlijst geplaatst.

De positie kwam in verschillende bouwcampagnes tot stand tussen 1882 en 1903, die globaal als volgt kunnen worden ingedeeld:

- a. 1882-1884: grondaankoop en bouwrijp maken;
- b. 1884-1885: aardwerken liniewal en aanzet forteilanden;
- c. 1885-1887: zandlichamen op forteilanden;
- d. 1890-1891: aanleg inundatiemiddelen;
- e. 1893-1895: wijziging aardwerken linkervleugelwerk, inrichten forteilanden volgens het Kleine Plan;
- f. 1897-1901: aanleg bomvrije fortgebouwen;
- g. 1903 : afwerken positie en aanleggen van twee betonnen nevenbatterijen;
- en tussen 1916 en 1919 de uitbreiding met een Voorstelling:
- h. 1916-1917: scherfvrije onderkomens in de bestaande Liniewal; aardwerken, inundatiemiddelen (w.o. het inundatiekanaal) en gewapend betonnen onderkomens in het voorterrein;
- j. 1919 : afwerken van de Voorstelling door opwerpen van frontwal en aanbrengen aardlichamen tegen de onderkomens in de voorste linie.

De Positie verkeert thans in nagenoeg dezelfde toestand als bij de afwerking ervan in 1919.

Van de Positie bij Spaarndam zijn in het veld als onderdelen te onderscheiden:

VELSEN

- 11.02 - Fort benoorden Spaarndam;
- 11.03 - Drie inlaatduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam;
- 11.04 - Liniewal bewesten Spaarndam (ged.);
- 11.05 - Inlaatduiker in de Gruiterspolder te Spaarndam (ged.);
- 11.06 - Voorstelling bij Spaarndam (ged.);
- 11.07 - Drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam (ged.);

HAARLEM

- 12.01 - Liniewal bewesten Spaarndam (ged.);
- 12.02 - Inlaatduiker in de Gruiterspolder te Spaarndam (ged.);
- 12.03 - Opzichterswoning bij Spaarndam;
- 12.04 - Stenen beer bij Spaarndam;
- 12.05 - Inlaatduiker in de Oude Spaarndammerpolder;
- 12.06 - Nevenbatterij bij Spaarndam-Zuid;
- 12.07 - Fort bezuiden Spaarndam;
- 12.08 - Damsluis en toevoerkanaal bij het Boezemkanaal van het stoomgemaal te Spaarndam;
- 12.09 - Damsluis in het kanaal naar de (gedempte) Kleine Sluis nabij het Spaarne;
- 12.10 - Voorstelling bij Spaarndam (ged.);
- 12.11 - Drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam (ged.);
- 12.12 - Inundatiekanaal door de Voorstelling bij Spaarndam;
- 12.13 - Damsluis aan de Heksloot nabij het Spaarne.

Hoewel ze hun betekenis hebben in directe onderlinge samenhang worden de onderdelen als zelfstandige objecten met elk een eigen functie onder de aangegeven objectnummers beschreven. Aan de objecten die op de gemeentegrens liggen en dus deels behoren tot de gemeente Velsen, deels tot de gemeente Haarlem, is een dubbel objectnummer toegekend.

Het totaal van de Positie bij Spaarndam vormt binnen de Stelling van Amsterdam een uniek complex:

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING VOOR HET COMPLEX

De Positie bij Spaarndam is van architectuurhistorische waarde:

- A. in elk van zijn samenstellende delen;
- B. vanwege het complete beeld van ruim een eeuw ontwikkeling in de Nederlandse versterkingsbouw op één locatie;
- C. binnen de ontwikkeling van de toepassing van baksteen, ongewapend en gewapend beton in de militaire bouwkunst, waarbij de objecten in beton tot de vroege voorbeelden behoren;
- D. door de complexé onderlinge samenhang die uniek is in Nederland en als totaal en in zijn samenstellende delen gaaf behouden is gebleven;
- E. vanwege de diversiteit aan voorzieningen (waterstaatkundig, geografisch en vuurtechnisch bepaald) in functionele samenhang;
- F. als verdedigingswerk op de van oudsher strategische plek bij de accessen (w.o. de Slaper- en Velserdijk) en sluizen nabij Spaarndam.

In groter verband wordt de architectuurhistorische waarde bepaald:

- G. door de oorspronkelijke samenhang met de zich westelijk uitstreckende polders die als inundatiekom dienst doen (Westbroek- en Oude Spaarndammerpolder);
- H. door de functionele samenhang met en plaats ten opzichte van de overige onderdelen behorende tot de Stelling van Amsterdam.

De Positie bij Spaarndam is van sociaal- en cultuurhistorische waarde als element uit de krijgsgeschiedenis, in casu de geschiedenis van permanente versterkingsbouw in Nederland in de periode 1874-1920, waarbij deze deel uitmaakte van de kringstelling Stelling van Amsterdam.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

BRONNEN

Archieven:

ARA= Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage

- * Kaartenzaal - Stelling van Amsterdam
- * Tweede Afdeling - Defensie,

waarvan in het bijzonder: bestekken afzonderlijke onderdelen

- * Derde Afdeling - Koninklijke Landmacht,
Archiefverzamelingen van de Commandant van de Stelling
[van] Amsterdam; sign. 3.09.23

waarvan in het bijzonder:

- Beschrijving van de Stelling van Amsterdam, manuscript 1896;
[3.09.23/omslag 67] - algemene gegevens.
- Dagboek van den Stellingcommandant 1914-1918;
[3.09.23/omslag 88] - aantekeningen omtrent uitbreidingen
met de Voorstelling.
- 'Staken en voortzetten van werkzaamheden ter verhooging van
het verdedigingsvermogen van de Stelling' 1918;
[3.09.23/omslag 88] - aantekeningen omtrent uitbreidingen
met de Voorstelling.
- 'Forten behorende tot de Stelling en doel van die forten'
1922; [3.09.23/omslag 92] - waaraan de bestemmingen van de
forten werden ontleend.

SKA= Archief Ministerie van Defensie: Dienst Gebouwen, Werken &
Terreinen, aanwezig in de Kolonel Sixkazerne, Amsterdam

waarvan in het bijzonder:

- Diverse kaarten en tekeningen van de forten, nevenbatterijen
en liniewal.
- Register betrekkelijk B: de inondatiemiddelen [...] onder
beheer van de Eerstaanwezend Ingenieur te Haarlem, aangelegd
in 1879, Haarlem s.a. - gegevens van de afzonderlijke
inundatiewerken met onder meer de bestemming.

Overig:

- K.B. 9 januari 1901, Stb. 1901-23: Instructie voor
Stellingcommandanten en Commandanten van Afzonderlijke
Forten voor tijden van oorlog of oorlogsgevaar.
- De stelling van Amsterdam, Beetsterzwaag 1988; algemene
gegevens en bewapeningen van de forten.

Provincie: Noord-Holland
Gemeente : Velsen

Stelling van Amsterdam
Positie bij Spaarndam
Fort benoorden Spaarndam
Objectnr.: 11.02

PLAATSELIJKE AANDUIDING

Noordoostelijk van de Slaperdijk bij Spaarndam, in de
Velserbroekpolder, aan Zijkanaal B van het Noordzeekanaal

KADASTRALE AANDUIDING

Kad. gem.: Velsen
Sectie : E
Nummers : 375, 376, 1075, 1077 (: smalspoor en steiger, ged.);
1301 (fortterrein).

BESCHRIJVING VAN HET MONUMENT

Fort benoorden Spaarndam maakt onderdeel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingsbouw rond de hoofdstad, die tevens gold als Nationaal Reduit en werd aangelegd tussen 1880 en 1918 door het Departement van Oorlog.

Naar militaire bevelstructuur behoorde het fort tot sector Sloten, groep Halfweg, vak Spaarndam.

Aan het westelijk front, dat geringe mogelijkheden tot inundatie bezat, werd de stelling van extra verdedigingswerken voorzien. Voor het belangrijkste deel werden die ondergebracht in de zogenaamde Positie bij Spaarndam. Deze kreeg in twee perioden gestalte. Op een plek die reeds eerder met batterijen versterkt was, werd ten behoeve van de uiteindelijke Stelling van Amsterdam in twee perioden een omvangrijk stelsel van vestingwerken gerealiseerd; de verdedigingswerken aangelegd tussen 1882 en 1903 kregen in de periode 1916-1919 aanzienlijke uitbreiding met een voorstelling. Het fort werd aangelegd in de eerste periode.

Zoals de naam al aangeeft ligt het fort noordelijk in de linie bewesten Spaarndam, noordelijk tevens van de Slaperdijk met de keel aan Zijkanaal B. De aanleg was bestemd tot '[Afsluiting en verdediging van het acces gevormd] door den Slaperdijk met den Westlaan en den Straatweg op den Zuidelijken berm van den Slaperdijk'. Deze taak deelde het fort met zijn zuidelijke pendant. De twee forten, benoorden en bezuiden Spaarndam, werden tegelijk aangelegd: het aardwerk in 1885-1887, het verdedigbaar aardwerk volgens het zogenaamde Kleine Plan in 1895; de voltooiing lag tussen 1897 en 1901 met de uitvoering van de betonnen, bomvrije gebouwen op het forteiland. Achter het fort lag aan Zijkanaal B van het Noordzeekanaal een klein stoomgemaal voor wintergebruik.

Van het Fort benoorden Spaarndam zijn als onderdelen van het forteiland te onderscheiden:

- het forteiland met toegangsbrug en bebouwing;
- de omringende fortgracht;
- de smalspoorbaan en lossteiger;
- de fundamenteën ter plaatse van de voormalige genie- en troepenloods;
- de toegangshekken.

De drie inlaatduikers aan het rechtervleugelwerk te Spaarndam (aan de fortgracht), de frontgracht voor de Liniewal bewesten Spaarndam, de elementen in het voorterrein en de grenspalen worden vanwege hun zelfstandig te onderkennen functie afzonderlijk beschreven onder de objectnummers 11.03, respectievelijk 11.04 en 11.06.

Het valt op dat het forteiland uiteindelijk veel ondieper werd uitgevoerd dan het aanvankelijk aardwerk (zie tekening 'Opeenvolgende toestanden van het Fort benoorden Spaarndam'). Bij de situatie van 1895, toen het verdedigbaar aardwerk was gerealiseerd, had het eiland aan frontzijde een ruime strook met daarop twee geschutopstelplaatsen verloren, evenals de bedding op de rechterflank en het naar buiten geschoven aardlichaam aan de keel; de buitenoevers van de fortgracht geven de oude hoofdvorm nog aan. Nadien werden de flanken voor de hefkoepelgevouwen nog een weinig aangezet.

Het over de frontas symmetrische forteiland met eveneens geheel symmetrisch aangelegde fortgebouwen ligt met het land verbonden door een brug, die een eerste exemplaar te zelfder plaatse heeft vervangen. Op grindbetonnen jukken dragen stalen liggers het houten brugdek dat langs beide randen met smeedijzeren relingen is afgezet. De brug loopt links van de centrale frontas op het hoofdgebouw (bij lok.19, wacht) aan. Het eiland van zeven zijden volgt met een smalle terreinstrook het hoofdgebouw, zwenkt buiten de keelkazematten om, gaat onder een hoek verder, buigt in frontrichting af en loopt na de hefkoepelgebouwen in een stompe punt toe.

Het samenstel van fortgebouwen bestaat uit een bomvrij complex van breed en ondiep hoofdgebouw dat na de keelkazematten links en rechts met een knik naar de flank ombuigt, een poternegebouw in de as aan frontzijde en het daarop aansluitende voorgebouw. Tegen de gebouwen is aan frontzijde een metersdikke aarddekking aangebracht; de aardlaag bovenop werd verwijderd.

Twee hefkoepelgebouwen voor kanonnen van 6 cm zijn geconstrueerd in ongewapend steenslagbeton op de uiterste flankhoeken. Zij werden in de periode 1940-1945 door de Duitse bezetter gedemonteerd en opgeblazen. De brokstukken zijn op de plaats blijven liggen. Naast de beëindiging van het hoofdgebouw maar daar even los van eindigt de frontwal die onder een laag profiel aanwezig het eiland langs de flank- en frontoevers dekt. Niet tot het ontwerp behorend maar in 1940-1945 aangebracht zijn de zoeklichtremises die zuidelijk naast het hoofdgebouw en ten noorden tegen het voorgebouw staan. Beide zijn gelijk van opzet: een rechthoekig, naar één zijde geopend onderkomen met schermmuren, opgetrokken in baksteen en vervolgens gepleisterd.

De zuidelijke opent naar de keel (O) evenals de noordelijke, die daaropaansluitend een betonnen hellingbaan bezit naar het dak van het voorgebouw.

Op en tegen de aarden frontdekking van het hoofdgebouw links bevinden zich twee opstelafzettingen van beton en gecementeerd baksteen, waarschijnlijk daterend uit dezelfde periode als de remises.

Het terreplein, gevormd door de twee vlakke plaatsen die ingesloten liggen tussen hoofdgebouw, poternegebouw en frontwal, is te bereiken vanuit het poternegebouw en vanuit het voorgebouw. De helften zijn onderling verbonden met een gedekte gang voor het voorgebouw langs en openen naar de keel onder dekking van de frontwal. Traversen tegen de frontwal zijn nog in aanzet herkenbaar.

De fortgebouwen zijn geconstrueerd in steenslag- en grindbeton van verschillende samenstellingsverhoudingen. De fundering bestaat uit een voeting van ongewapend beton onder de rechtstanden en sluitmuren die rust op een onderheid roosterwerk. Daartussen liggen op de zandbedding betonnen en met cement afgestreekte vloeren. Onder de lokalen 11, 22 en 33 bevinden zich waterkelders van ongewapend beton die overspannen worden door een vloer op troggewelven of op een segmentbooggewelf zoals ook toegepast is onder de keelkazematten. Het opgaand werk op de voetingen wordt gemaakt door tussenrechtstanden die de ruimten met segmentbooggewelven overkluizen en door voor- en achtersluitmuren. Het maaiveld van het eiland werd op 1 m +A.P. gesteld en het inwendig vloerniveau van de gebouwen 10 cm hoger. Voor de detaillering van de fortgebouwen paste men hardsteen toe (dorpels, neuten, deurafhangingen, hoeken etc.) en hout (sponningen, tussenwanden, enkele vloeren etc.), overeenkomstig het materiaalgebruik bij het standaardontwerp dat tot 1907 gehanteerd werd.

De gebouwen bezitten openingen aan de keelzijde, alle met staal gepantserd. Dubbele pantserstalen deuren (met schietgaten), dubbele pantserstalen luiken (terugliggend in de raamnissen) en ronde luchtdrukkleppen voor de ventilatie-openingen onder de vensters. Op de lokalen staat in de as ervan tegen de keelzijde telkens een schoorsteen waarvan het rookkanaal in de kruin van het gewelf opent voor de aansluiting op een kachel. De bovendekking bestaat uit een zware betonlaag (in de kruin 1,7 m dik) waarin afwateringsvlakken zijn aangebracht zodat het regenwater door de (inmiddels verwijderde) zandlaag via een systeem van druipkokers in de reinwaterkelders werd vergaard. Afvalwater werd op de fortgracht geloosd en de afvoer van het sanitair werd in zinkputten opgevangen. De oorspronkelijke klinkerbestrating langs de keelzijde van de gebouwen is niet meer dan in enkele fragmenten herkenbaar.

Na opheffing van de status vestingwerk werden de toegangen van het fort vergrendeld en dichtgelast. Het inwendige van het fort is dus niet toegankelijk en evenmin is bekend wat zich in het fort nog aan inrichtingselementen bevindt. Alle zaken die het fortgebouw en de inrichting ervan betreffen vallen onder de bescherming.

Het hoofdgebouw wordt gevormd door een langgerekt bouwlichaam van

naast elkaar geplaatste ruimten over de diepte van het gebouw, die door betonnen middenrechtstanden gescheiden worden, overkluisd zijn door gedrukte segmentbooggewelven en met elkaar verbonden liggen met doorgangen aan front- en keelzijde. Elk van de ruimten is bovendien aan de keelzijde van buitenaf afzonderlijk toegankelijk met een deur die wordt geflankeerd door een venster aan beide zijden. De pantserstalen raamluiken en deuren zijn compleet aanwezig.

De keelwand bevat een aantal bevestigingspunten: beugels van een uitklapbare ladder naar het dak zitten links en rechts nabij de binnenzijde van de keelkazematten; ten behoeve van leidingen zijn op regelmatige onderlinge afstand op 2/3 van de gevelhoogte stalen ogen aangebracht; een uitzonderlijk aantal lampbeugels is overgeleverd (enkele en dubbele) op de diverse hoeken van hoofdgebouw en kazematten: op zeven punten links en vijf rechts van de fortas; de staalprofielen tegen de bovenrand van de gebouwen waren bestemd voor de bliksemafleider.

Tegen de gevel liggen afvoerputten afgedekt door hardstenen deksel of ijzeren rooster; zes zijn er nog herkenbaar. Op beide flankdelen staat verder een bakstenen en met hardsteen gedekte onderbouw van een welpomp. De dubbele buitensanitairs op de uiterste, terugwijkende hoeken zijn aan beide vleugels dichtgezet.

De keelkazematten zijn, onderling gespiegeld, gelijk van opzet doch met variant in de oorspronkelijke bewapening (verwijderd). Twee schietgaten voor mitrailleurs op de keel, vier gewerschietgaten voor reversgericht vuur, en twee kanonschietgaten op de flanken die links vanwege de relatief geringe afstand tot het volgende fort voor kanonnen van 6 cm brons waren bestemd en rechts voor twee kanonnen van 10 cm brons. Van de schietgaten zijn alleen die voor geweervuur aan reverszijde in tact, de grote zijn dichtgezet. De kazematwanden op de keel en flank zijn voorzien van een betonnen plongé onder de geschutopeningen. Omdat voor de kanonnen op de rechterflank een hogere positie was vereist, werd hier de vloer met enige treden verhoogd. Van buitenaf valt dit duidelijk af te lezen waar de gewerschietgaten op twee niveaus liggen. Aardig detail tenslotte vormen de hardstenen klossen voor regenwaterafvoer tegen de dakrand.

Het voorgebouw bestaat uit zeven ruimten, waarvan de middelste op het poternegebouw aansluit en de overige met deur en enkel raam aan de keelzijde openen, doch thans niet toegankelijk zijn. Boven lokaal 3 (wacht) steekt de uitkijk uit het dakvlak, gedekt door een gietstalen observatiekoepel. De dubbele poternedeuren zijn beiderzijds aanwezig, de tweemaal twee buitensanitairs werden dichtgezet. Op de buitenhoeken hangen lampbeugels en links en rechts voert in plaats van een betonnen trap langs de schermmuur van de poterne een stalen ladder naar het dak. Deze ladder van twee staanders en tussengeplaatste roeden heeft een scharnierophanging bovenaan en kan met een neerklapbare schoor beneden van de wand loskomen, zodat de opgang met een hoek gemaakt wordt. Halverwege steunt de ladder op een geleidingsbeugel en boven het dakvlak reikt een leuningijzer. Deze ladderconstructie is zeldzaam binnen de stelling.

Aan het Zijkanaal B van het Noordzeekanaal ligt een houten steiger, de lossteiger van het fort. Vandaar loopt een smalspoorbaan naar het fort: over de Inlaatduiker C, over de brug en op het eiland naar rechts afbuigend. Het tracé van rails op stalen dwarsliggers is nog in tact over een deel vanaf de steiger naar de brug en over het stuk langs de keelwand van het hoofdgebouw ongeveer tot aan de rechter keelkazemat. Dat deze baan behouden bleef is binnen de stelling uniek. Een tweede lossteiger voor smalspoor is te vinden aan het Oorgat achter het Fort bij Edam [objectnr. 01.01].

Bij de Inlaatduikers A en C achter het fort staan gemetselde poortstijlen van een in 1940-1945? gebouwde toegangshek. Ten zuidoosten van het forteiland, even achter de Liniewal bewesten Spaarndam [objectnr. 11.04] staan in het gras twintig poeren die de fundamenten van een loods vormden. Rond de fortgracht, waarvan de buitenoevers naar de eerste eilandvorm verwijzen, loopt een smal glacis, dat aan de frontzijde evenwel niet geheel in tact is. Naar het zuiden vindt dit vervolg als inundatiekade langs de frontgracht van de Liniewal bewesten Spaarndam. Op de zuidoosthoek ligt door het glacis Inlaatduiker B [objectnr. 11.03].

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING

- Fort benoorden Spaarndam is van architectuurhistorische waarde:
- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving de redengeving werd geformuleerd;
 - b. als complex van gracht en forteiland met fortgebouwen, aardwerken, zoeklichtonderkomens, smalspoorbaan, lossteiger en toegangshek;
 - c. zijnde een fort gebouwd volgens de principes van de eerste bouwfase van de Stelling van Amsterdam, met losse hefkoepels, ruim opgezet met breed voorgebouw, klimmende keelkazemat en geknikte vleugels;
 - d. binnen de ontwikkeling van het beton en de (vroeg) toepassing ervan in de vestingbouw;
 - e. vanwege de gaafheid van hoofdvorm en detaillering;
 - f. door de nog aanwezige inrichtingselementen.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

Provincie: Noord-Holland
Gemeente : Velsen

Stelling van Amsterdam
Drie inundatieduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam
Objectnr.: 11.03

PLAATSELIJKE AANDUIDING

Noordoostelijk van de Slaperdijk bij Spaarndam, aan de
Velserbroekpolder en aan de gracht rond Fort benoorden Spaarndam

KADASTRALE AANDUIDING

Kad. gem.: Velsen
Sectie : E
Nummers : 1301 (duiker A, B, C ged.), 1075 (duiker C ged.).

BESCHRIJVING VAN HET MONUMENT

De drie inundatieduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam maken onderdeel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingsbouw rond de hoofdstad, die tevens gold als Nationaal Reduit en werd aangelegd tussen 1880 en 1918 door het Departement van Oorlog.

Aan het westelijk front, dat geringe mogelijkheden tot inundatie bezat, werd de stelling van extra verdedigingswerken voorzien. Voor het belangrijkste deel werden die ondergebracht in de zogenaamde Positie bij Spaarndam. Op een plek die reeds eerder met batterijen versterkt was, werd ten behoeve van de uiteindelijke Stelling van Amsterdam in twee perioden een omvangrijk stelsel van vestingwerken gerealiseerd; de verdedigingswerken aangelegd tussen 1882 en 1903 kregen in de periode 1916-1919 aanzienlijke uitbreiding met een voorstelling. De drie inlaatduikers, waarmee in 1887 een begin werd gemaakt, dateren derhalve uit de eerste periode.

De drie stenen inundatieduikers aan de fortgracht van het Fort benoorden Spaarndam [objectnr. 11.02] liggen aan de keelzijde in de toegang naar het fort, zuidelijk naast de toegangsdam (A), in de tochtsloot langs de Velserdijk beoosten het fort (onder het smalspoor; C), respectievelijk in de meest westelijke punt aan frontzijde van de fortgracht (B). Ze staan in het register van inundatiemiddelen als volgt aangegeven en bestemd: 'De gracht van het Rechtervleugelwerk staat in verbinding met de scheidingssloot tussen de rijksgrond en nevenliggende percelen door middel van twee afsluitbare duikers A en B (in de keelgracht, in de frontgracht uitmondende), bovendien bevindt zich in de dam gelegen in de watergang langs de Velserdijk een duiker [C] geheel gelijk aan A. Door middel van deze drie duikers kan het water in de fortgracht worden afgescheiden van het overige polderwater. Zo kan het water hier lager gehouden worden bij inundatie van de Velserbroekpolder - waarbij polderwater

tegen de buitenkruin van het waterkerend glacis aanstaat.' Ook bij dicht water, dus wanneer de fortgracht onder ijs staat is het mogelijk het water onder het ijs weg te malen los van de polder.

De werken zijn alledrie van gelijke opzet en uitvoering. Volgens het register gefundeerd op onderheid roosterwerk en een betonbed, bestaan de duikers elk uit drie doorlaten van 1,5 m breedte opgemetseld in baksteen (in kruisverband) waarbij de doorgangen overkluisd zijn door eensteens segmentbooggewelven en met vlakke frontmuren aan beide einden. Eén van de frontmuren is steeds voorzien van drie verticale schachten waarin houten schuiven de doorgangen kunnen dichtzetten. Deze wanden worden bovenop gedekt door hardstenen zerken; de eikehouten schuiven (waarschijnlijk verwijderd), die met verplaatsbare lieren zouden worden ingelaten, stuitten in de sluisvloer op hardstenen dorpels. De oostelijke frontmuur van duiker A bezit drie gedeeltelijk gebroken zerken met sleuven en bevestigingspunten voor de lieren. Duiker C was afsluitbaar aan de zuidkant van de doorstroomopeningen. Uitzonderlijk detail bij deze duiker C is dat de sleuven van boven zijn afgedekt door grenehouten planken - een onderdeel dat vrijwel overal elders verdwenen is. De planken liggen op hun plaats bevestigd tussen ijzeren ogen met verbindende bout in de dekzerken. Tevens is aan deze frontmuur een bevestigingsbout voor een peilschaal overgebleven. Duiker B is gelijk aan A en verkeert thans in gesloten toestand. De hardstenen dekzerk op de frontmuur aan het grachtboord vermeld bij het peilmerk: 0,513 M.+AP

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING

De drie inlaatduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam zijn van architectuurhistorische waarde:

- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving de redengeving werd geformuleerd;
- b. als waterstaatkundig bouwwerk van drie overeenkomstige duikers A, B en C die het water in de gracht van het Fort benoorden Spaarndam konden isoleren en reguleren;
- c. vanwege de gaafheid van aanleg en detaillering;
- d. vanwege de grenehouten sluitplanken op de schuifschachten bij duiker C;
- e. door de waterstaatkundige relatie tot Zijkanaal B en de poldertocht aan de Velserdijk, de Velserbroek- en Gruiterspolder.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

onderkomens type 1918 als beschreven liggen opgenomen in het binnentalud. Zuidelijk daarvan weer bevindt zich de Nevenbatterij bij Spaarndam-Zuid [objectnr. 12.06]. Behalve dat daar de steunberm nog afleesbaar is, bezit de batterij ook nog een gaaf gebleven oprit vanaf de gedekte gemeenschapsweg, welke als geasfalteerde weg (Boezemkade) het oorspronkelijk beloop heeft. De weg voert naar het Fort bezuiden Spaarndam en takt daarvoor af naar de bijgelegen fortwachterswoning [objectnr. 12.07].

De Positie bij Spaarndam in oude vorm, dus vóór de aanleg van de Voorstelling, werd met het beschreven beloop van wal en met de forten begrensd. Ter afbakening van het militair terrein plaatste men hardstenen grenspalen. Toen het terrein uitbreiding kreeg verviel deze grens aan frontzijde, maar een aantal palen bleef staan. Zo ook aan keelzijde. Van deze grenspalen zijn in het veld te onderscheiden de palen genummerd:

- O 1 - zuidoever Toevoerkanaal, hoek Boezemkanaal;
- O 2 [t] - zuidoostoever fortgracht (bezuiden Spaarndam);
- O 3 [t] - zuidoever fortgracht (bezuiden Spaarndam);
- O 5 [t] - oost naast Damsluis in het Kanaal naar de Kl. Sluis;
- O 11[t] - west van Fort bezuiden Spaarndam, aan grenssloot;
- O 13[t] - idem, noordelijker;
- O 14[t] - idem, noordelijker;
- O 15[t] - idem, noordelijker;
- O 26[c] et al. - liggend in glacis van wal (II) met steunpalen;
- O 34[c] - op glacis nabij zuidtalud van de Slaperdijk;
- O 39[t] - aan kade, ter hoogte van Inlaatduiker Gruitersp.;
- O 50[t] - aan kade, noord naast Velserdijk;
- O 51 - idem, noordelijker;
- D 41 - keelzijde weg, naast Velserdijk;
- O 55[c] - aan grenssloot noordelijk van Fort benoorden Spd.;
- O 56[c] - keelzijde noordoostelijk van Fort benoorden Spd.;
- O 22 - verplaatst, nu geplaatst bij 'T Vaartje 17.

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING

De Liniewal bewesten Spaarndam is van architectuurhistorische waarde:

- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving de redengeving werd geformuleerd;
- b. door de omvang, compleetheid en gaafheid van de aardwerken (wal, kade, opstelplaatsen, opritten, berm), gracht en sloten die een van de zes linies uitmaakte die exclusief voor de Stelling van Amsterdam werden opgeworpen;
- c. met de bijbehorende voorzieningen anders dan aardwerken als de scherfvrije onderkomens, de gedekte weg, de inundatiewerken, de nevenbatterij;
- d. als de opvolger van de Posten van Kraijenhoff hier ter plaatse.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

Provincie: Noord-Holland
Gemeenten: Velsen en Haarlem

Stelling van Amsterdam
Positie bij Spaarndam
Voorstelling bij Spaarndam
Objectnr's: 11.06 en 12.10

PLAATSELIJKE AANDUIDING

- Noordoostelijk van de Slaperdijk bij Spaarndam, westelijk van Fort benoorden Spaarndam en de Liniewal Bewesten Spaarndam;
- Oude Spaarndammerpolder, tussen Nieuwe Rijweg en Heksloot

KADASTRALE AANDUIDING

Kad. gem.: Velsen
Sectie : E
Nummers : 1071, 1304, 1305.

Kad. gem.: Haarlem II
Sectie : U
Nummers : [in volgorde van plaats] 1585, 103, 101, 859, 860,
1152, 104, 105, 1252, 804, 863, 862, 1250, 180, 1248,
117, 179, 1246, 120, 178, 1242, 126, 1240, 129, 663,
1238, 133, 1236, 1234, 665, 1232, 173, 1421.

BESCHRIJVING VAN HET MONUMENT

De Voorstelling bij Spaarndam maakt onderdeel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingsbouw rond de hoofdstad, die tevens gold als Nationaal Reduit en werd aangelegd tussen 1880 en 1918 door het Departement van Oorlog.

Naar militaire bevelstructuur behoorde de voorstelling tot sector Sloten, groep Halfweg, vak Spaarndam.

Aan het westelijk front van de stelling dat geringe mogelijkheden tot inundatie bezat, werd de hoofdverdedigingslijn van extra verdedigingswerken voorzien. Voor het belangrijkste deel werden die ondergebracht in de Positie bij Spaarndam. Op een plek die reeds eerder met batterijen versterkt was, werd ten behoeve van de uiteindelijke Stelling van Amsterdam in twee perioden een omvangrijk stelsel van werken gerealiseerd; de verdedigingswerken aangelegd tussen 1882 en 1903 kregen in de periode 1916-1919 aanzienlijke uitbreiding met een Voorstelling.

Tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog werd de noodzaak gevoeld het gehele westfront, ten zuiden van het Noordzeekanaal tot aan het acces bij Vijfhuizen op grotere sterkte te brengen. In het Dagboek van den Stellingcommandant (lopende vanaf 1 augustus 1914 tot aan 8 september 1918) zijn de belangrijkste data hieromtrent af te lezen [ARA 3.09.23/88]. De verhoging van het verdedigingsvermogen, zoals het in de stukken wordt aangeduid, verkreeg de goedkeuring voor het gehele westfront op 1

april 1916 en kort daarop werden er enkele bataljons voor de uitvoering van het werk beschikbaar gesteld. Behalve aard- en betonwerken werd er gesproken over het aanbrengen van een hoogspanningsversperring bij Spaarndam. Nadat alle machtigingen verkregen waren, gelastte op 30 november 1917 de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht het uitvoeren van de verdedigingslinie. Toen in september van dat jaar de troepen gedemobiliseerd werden bleven de werken van de Voorstelling onvoltooid achter. Toch zou in december de genie de stellingcommandant overtuigen van de noodzaak om de Voorstelling bij Spaarndam alsnog af te werken, al was het maar provisorisch. In ieder geval was het noodzakelijk de frontwal af te werken (die tevens als inundatiekade fungeerde), het inundatiekanaal en de aanaarding van de schuilplaatsen in de eerste linie. Daarbij voerde de genie als argumenten aan dat er hiervoor bij oorlogsdreiging geen tijd zou zijn, dat de reeds gependeerde gelden verloren zouden zijn, dat de aannemer die de opdracht was gegund zijn schadeclaim in zou dienen bij afgelasten en, tenslotte, dat de nijpende werkloosheid met dit werk het hoofd werd geboden. In 1919 werkte men aldus de Voorstelling met minimale extra voorzieningen af. De situatie vanaf dat moment bleef tot op heden gehandhaafd.

Over de gehele breedte van de Positie bij Spaarndam, tussen Zijkanaal B van het Noordzeekanaal en het Buiten Spaarne, kwam de hoofdverdedigingslijn een paar honderd meter meer naar het westen te liggen. De Liniewal bewesten Spaarndam verloor daarmee de functie van frontwal. De nieuwe voorste lijn kreeg evengoed een aarden frontwal met daarbuiten een frontgracht. Het inundatieterrein dat direct buiten de Liniewal begon, verviel en werd met enige ingrepen ook opgeschoven. Op de nieuw toegevoegde terreinstrook, die zich uitstreckte over de Velsbroek-, de Gruiters-, en Oude Spaarndammerpolder, legde men bomvrije onderkomens voor manschappen aan in drie linies achter elkaar. Deze zouden opgenomen worden in aarden wallen. Alleen de voorste kreeg uiteindelijk uitvoering.

De frontgracht volgt met constante breedte het verloop van de frontwal. Waar de Heksloot haaks op de frontgracht aanloopt ligt door de gracht een dam die daar op een later tijdstip is aangebracht. De frontwal, die grotendeels over rechte lijnen verloopt, werd op ongelijke onderlinge afstand voorzien van vooruitgeschoven aarden opstelplaatsen waarmee de frontwal bestreken kon worden: noordwestelijk en westelijk van het Fort benoorden Spaarndam; zuidelijk tegen de Slaperdijk, halverwege de wal van daar zuidwaarts en op twee hoeken aan de Heksloot. Door het voorterrein kwam een breed inundatiekanaal [objectnr. 12.12] te liggen, voor het Fort bezuiden Spaarndam, dat met een betonnen duiker in de frontwal naar de frontgracht opende. Voor de dagelijkse waterhuishouding in de Oude Spaarndammerpolder, die ten gevolge van de aanpassingen in afzonderlijke stukken verdeeld was geraakt, voorzag men in enkele duikerbuizen door de frontwal. In oorlogstijd konden die worden dichtgezet. Deze oplossing was het gevolg van het besluit de pompwerken waarmee het overtollig polderwater op het inundatiekanaal kon worden uitgeslagen te laten vervallen. De functie van de Inlaatduiker aan de Oude Spaarndammerpolder [objectnr. 12.05] kwam te vervallen. Hetzelfde

gold voor het noordelijk deel van de Voorstelling in de Gruiterspolder en een deel van de Velserbroekpolder. De functionele scheiding met de Velserdijk in het gedeelte dat op de Slaperdijk aanloopt werd opgeheven en daarmee de kerende functie van de Westlaandersluis. Het terrein van de Voorstelling dat tussen de omlopende Velserdijk ligt ingeklemd (westelijk van het Fort benoorden Spaarndam) kreeg in de jaren-1950 herbestemming als militair opslagterrein met loodsen en een opzichterswoning.

In de frontwal en over twee lijnen daarachter liggen bomvrije onderkomens, alle van het type 1918. Het betreffen schuilplaatsen geconstrueerd in gewapend (grind)beton, op rechthoekig grondvlak en met toegangen aan keelzijde; de frontzijde en zijvlakken zijn in de frontwal opgenomen of zouden dat zijn in een van de twee achtergeprojecteerde maar nooit aangelegde wallen. De toegangen zijn door schermmuren gedekt. In de aanleg zijn drie varianten te onderscheiden: een hoekig uitgevoerd bouwlichaam van enkele breedte en een van dubbele breedte, en een rondgebogen bouwlichaam dat steeds van dubbele breedte is. De dubbele breedte gaat steeds gepaard met dubbele toegangen. Bij de typevariant met enkele toegang kan deze laatste links of rechts van de middenas geplaatst zijn, dan wel in de as.

Bij de benoeming van ieder onderkomen afzonderlijk is de volgende werkwijze gehanteerd (zie kaartje):

- alle onderkomens hebben een volgnummer, vanuit de keel frontgericht bezien van links naar rechts;
- begonnen wordt met de onderkomens in de frontwal, vervolgens komt de reeks in tweede linie aan de orde, dan de verspreide reeks in derde linie;
- eerst is het gebied zuidelijk van de Slaperdijk beschouwd, daarna dat noordelijk ervan;
- uitgegaan is van de afkortingen:
HEl/m/r= hoekige massa van enkele breedte met toegang
 links/midden/rechts;
HD = hoekige massa van dubbele breedte;
RD = rondgebogen massa van dubbele breedte.

ZUIDELIJK VAN DE SLAPERDIJK FRONTLINIE (26 onderkomens)

1 HEl
2-4 HEr
5 HEl
6-14 HEr
15 HEm
16-26 HEr

TWEEDE LINIE (19 onderkomens)

27-28 HD
29 HEm
30-31 HD
32-41 RD
42 HD
43 HEm
44-45 HD

DERDE LINIE (7 onderkomens)

46-50 HEm

51-52 HD

Achter de frontwal liggen herkenbaar in het veld 14 gronddepots nabij de onderkomens, te weten:

bij 2-3 (twee stuks), bij 5-6, bij 10, bij 12-13 (drie stuks), bij 15-16, bij 17-18 (twee stuks), bij 20, bij 21, bij 23 (twee stuks).

NOORDELIJK VAN DE SLAPERDIJK

Dit terrein heeft gedeeltelijk de bestemming van militair depot gekregen, waarbij een aantal loodsen verrees aan een nieuwe infrastructuur. Daarover verspreid bevinden zich de onderkomens.

FRONTLINIE (17 onderkomens)

1-17 HEr

TWEEDE LINIE (11 onderkomens)

18 HEm

19 HD

20-21 HD

22 HEm

23 HD

24-26 RD

27 HD

28 HEm

DERDE LINIE (5 onderkomens)

29 HEm

30-31 HD

32 HD (afw.: ingangen in korte zijde)

33 HEm bij duiker C

Voor de uitbreiding van 1916-1919 lag de militaire terreingrens aan de frontgracht van de Liniewal bewesten Spaarndam. Van die linie getuigen nog enige hardstenen grenspalen. Deze werden beschreven onder de objectnummers 11.04 en 12.01, de Liniewal bewesten Spaarndam. De nieuwe grenspalen werden in gewapend beton uitgevoerd en voorzien van een volgnummer vergezeld van de letteraanduiding 'D'. Eén exemplaar, D 88, werd beschreven met twee anderssoortige grenspalen onder de objectnummers 11.07/12.11.

Aan de frontzijde, op de westoever van de frontgracht uit de tweede fase, staan de in het veld te onderscheiden grenspalen:

- Vanaf de Heksloot noordelijk naar de Slaperdijk:

D 66[i], D 67[i], D 68[t], D 69[i], D 70[i], D 71[i], D

72[i], D 73[t], D 74[i], D 75[t], D 76[i], D 77[i]; langs het

Molenwegje D 78[c], D 80[c], D 81[i];

- Aan de Slaperdijk (noordelijke frontwal):

D 89, D 90;

- Aan de Slaperdijk bij bomvrij onderkomen 52:

D 91[c];

- Vanaf de Slaperdijk noordelijk langs de fortgracht:

D 82, D 83, D 84 (langs de Westlaan, waar deze afbuigt naar de Slaperdijk);

D 95[t], D 96[t];

- Aan de Slaperdijk noordelijk naast de Stenen beer bij Spaarndam nogmaals een betonnen grenspaal met de aanduiding:

D 83[i];

- Achter de Liniewal, bij de doorsnijding door de Velserdijk:

D 41.

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING

De Voorstelling bij Spaarndam is van architectuurhistorische waarde:

- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving de redengeving werd geformuleerd;
- b. als complex van aardwerken (wal, gronddepots), betonnen onderkomens, waterstaatkundige voorzieningen, gracht en grenspalen, dat uniek is in de Stelling van Amsterdam en in Nederland;
- c. binnen de ontwikkeling van het gewapend beton (verschillende varianten van onderkomens type 1918) en de (vroeg) toepassing daarvan in de militaire bouwkunst;
- d. vanwege de complete staat en gaafheid van aanleg en onderdelen;
- e. als uitbreiding op de reeds eerder bestaande Positie bij Spaarndam;
- f. door de waterstaatkundige voorzieningen met voorliggende geringe inundatiekom en de relatie tot de accessen Velserdijk, Slaperdijk en Spaarndamseweg.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

Provincie: Noord-Holland
Gemeenten: Haarlem en Velsen

Stelling van Amsterdam
Drievoudige grensaanduiding,
waaronder één uit de Positie bij Spaarndam
Objectnr's: 11.07/12.11

PLAATSELIJKE AANDUIDING

Slaperdijk te Spaarndam, aansluiting Velserdijk

KADASTRALE AANDUIDING

Kad. gem.: Velsen
Sectie : E
Nummers : 1071, 1304.

Kad. gem.: Haarlem II
Sectie : U
Nummer : 924.

BESCHRIJVING VAN HET MONUMENT

De drievoudige grensaanduiding (waaronder één uit de Positie bij Spaarndam) verenigt op één plek drie gebiedscheidingen met elk een eigen betekenis en elk van de drie daterend uit een andere periode.

Het punt ligt geografisch bepaald door de grens tussen de huidige gemeenten Velsen en Haarlem, westelijk van Spaarndam, waar de Velserdijk vanuit het noordoosten op de Slaperdijk aansluit. De grensaanduidingen worden gemaakt door drie tegen elkaar geplaatste grenspalen, die te benoemen zijn als:

- hardstenen grenspaal tussen de voorm. gemeente Spaarndam en de gemeente Velsen;
- hardstenen grenspaal tussen het voorm. hoogheemraadschap Hondsbossche en Duinen tot Petten en dat van Rijnland;
- gewapend betonnen grenspaal D 88 uit de Positie bij Spaarndam (Stelling van Amsterdam).

Hoewel de twee eerstgenoemde grenspalen geen militaire betekenis hebben gehad, vallen de drie palen gezamenlijk onder de bescherming als aanduiding van één locatie in drie gedaanten en worden ze hier beschreven onder objectnummer 11.07/12.11 van de Stelling van Amsterdam.

De oudste van de drie palen betreft de van afwaterend beëindigde hardstenen grenspaal tussen de voorm. gemeente Spaarndam en de gemeente Velsen. Deze bestaat thans nog voort als de gemeentegrens tussen Haarlem en Velsen. De paal dateert uit de 18de eeuw. De in huidige positie enigzins uit het lood gezakte paal vermeldt op de tegenoverliggende brede vlakken de gemeentenamen: 'Spaarndam' op het noordwesten en 'Velsen' op het zuidoosten.

De hardstenen grenspaal tussen het voorm. hoogheemraadschap Hondsbossche en Duinen tot Petten en dat van Rijnland draagt de inscripties: 'HB./2' (oostelijk) en 'RL./2' (westelijk). Het cijfer geeft het volgnummer aan als tweede in een reeks van oorspronkelijk 15 hardstenen palen die in 1851 ter vervanging van eerder houten exemplaren werden geplaatst. De grens tussen de hoogheemraadschappen (het hoogheemraadschap Hondsbossche ... is overgegaan in het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier) verloopt tussen Spaarndam en de kust en valt merendeels samen met de gemeentegrens van Velsen aan Haarlem en Bloemendaal.

De halfrond beëindigde paal is rond de vlakke velden met de inscripties opgeruwd met een lichte frijnslag. De palen werden uitgevoerd door de Haarlemse steenhouwer A.N. Toepoel. Van de reeks bleef een tiental bestaan: behalve nr. 2 ook de nummers 4, 7, 9 t/m 15.

De meest recente van de drie palen is de gewapend betonnen grenspaal D 88 uit de Positie bij Spaarndam. Deze maakt onderdeel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingsbouw rond de hoofdstad, die tevens gold als Nationaal Reduit en werd aangelegd tussen 1880 en 1918 door het Departement van Oorlog. Aan het westelijk front van de stelling dat geringe mogelijkheden tot inundatie bezat, werd de hoofdverdedigingslijn van extra verdedigingswerken voorzien. Voor het belangrijkste deel werden die ondergebracht in de Positie bij Spaarndam. Op een plek die reeds eerder met batterijen versterkt was, werd ten behoeve van de uiteindelijke Stelling van Amsterdam in twee perioden een omvangrijk stelsel van vestingwerken gerealiseerd; de verdedigingswerken aangelegd tussen 1882 en 1903 kregen in de periode 1916-1919 aanzienlijke uitbreiding met een voorstelling. De paal markeert de militaire gebiedsgrens aan de frontlijn uit de tweede periode. Dit exemplaar komt overeen met de overige westelijke limietscheidingen en staat geplaatst in een reeks, zoals het volgnummer '88' aangeeft. 'D' staat mogelijk voor Defensie. Zie voor de samenhang met de andere grenspalen de beschrijving onder objectnummer 11.06/12.10 van de Voorstelling Spaarndam.

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING

De drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam is van architectuurhistorische waarde:

- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving de redengeving werd geformuleerd;
- b. vanwege de unieke situatie van drie afzonderlijk gedefinieerde grenspalen op één plek, die alle bepaald zijn door de bijzondere (waterstaatkundige) betekenis van Spaarndam;
- c. vanwege de gaafheid van elk der palen;
- d. vanwege de betekenis die de palen uitdragen: de scheiding van 1. gemeenten; 2. hoogheemraadschappen; 3. militair

- terrein;
- e. vanwege de objectwaarde: 1. zeldzame hardstenen grenspaal tussen Velsen en (voorm.) Spaarndam; 2. een van de 10 resterende hardstenen palen tussen Hondsbossche en Rijnland; 3. een van de weinige betonnen militaire grenspalen uit de Stelling van Amsterdam, in directe relatie met de andere aan de Positie bij Spaarndam.

Tot het hierboven genoemde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

Bron:

(hoogheemraadschapspaal)

- J.A van der Aar, Santpoort, monumentencomm., Velsen 1989, 52.